

Repere privind receptarea lui Panait Istrati în RFG și RDG

Între anii 1985 și 1993, am realizat, în colaborare cu Gallimard (Roger Grenier), la Büchergilde Gutenberg din Frankfurt pe Main – pe atunci încă punctul editorial și de lectură cel mai important al Uniunii Sindicatelor Germane – o ediție în patrusprezece volume a scriitorului român de expresie franceză Panait Istrati (1884-1935). Dacă pentru editură decizia de publicare a fost determinată, în primul rând, de angajamentul lui Istrati în mișcarea muncitorească europeană, cititorul a fost sedus mai ales de transparenta evocare a unui vagabondaj aventuros prin Levant, descris sub forma unei povestiri arhaice și pseudo-orale, în care amestecul de cuvinte românești printre frazele unei franceze clasice dădea efecte exotice. Pentru un autor necunoscut în Germania Federală, tirajul n-a fost deloc neînsemnat: 2500-3000 de exemplare pentru fiecare volum cu texte beletristice, 5000 pentru jurnalul de călătorie al lui Istrati în URSS, *Auf falscher Bahn. Sechzehn Monate in der Sowietunion* (1989)¹, și 5000 pentru volumul monografic scris de mine *Panaît Istrati. Von der Schwierigkeit, Leben zu erzählen* [‘Panait Istrati. Despre dificultatea de a povesti viața’] (1990).

Am vorbit mai sus de un autor *necunoscut*. Poate că ar fi trebuit numit mai degrabă un autor *uitat*, căci Istrati s-a bucurat de tiraje relativ mari în perioada Republicii din Weimar, tiraje care, însă, n-au putut forma un nou orizont de așteptare în Germania postbelică; facem aici abstracție, desigur, de faptul că noua ediție de opere istratiene de la casa editorială Büchergilde se încadra formal unei serii de autori, precum Jack London, B. Traven sau Oskar Maria Graf. De aceea, intenția mea este să mă refer la rezonanța lui Istrati în peisajul presei de limbă germană folosind nu categoriile unei estetici a receptării, ci instrumentând noțiuni de teorie culturală, în spiritul celor dezvoltate de sociologul englez Raymond Williams (1921-1988). El afirma, precum Gramsci și Althusser, dealtminteri, că o cultură dominantă – exprimat mai puțin ideologic: *the contemporary* – se bazează întotdeauna pe tradiții selective: „It is a version of the past, which is intended to connect with and ratify the present” (Williams 1977: 116). Ceea ce cade din plasa instituției numită cultură, dar poate fi, cu sângeală, din nou captat – spre a rămâne în imagine – numește Williams *the residual*. Ambiguitatea rezidualului a marcat bună parte din receptarea lui Istrati nu numai în perioada târzie a celei de-a treia Republici franceze, ci și în Republica din Weimar:

[...] the idea of rural community is predominantly residual, but is in some limited respects alternative or oppositional to urban industrial capitalism, though for the most part it is incorporated, as idealization or fantasy, or as an exotic – residential or escape – leisure function of the dominant order itself (Williams 1977: 122).

¹ Titlul original în franceză: Panaît Istrati, *Vers l'autre flamme. Après seize mois dans l'U.R.S.S. 1927–1928*. (Confession pour vaincues), introduction de Marcel Mermoz, Paris, 1980 (2/1987).

Un al treilea element îl constituie *emergent culture*, care, în mod conștient, încearcă să se delimiteze de cultura dominantă prin stil de viață, prin reprezentări politice de interese (sindicat, partid) sau prin disponibilitatea mass-media. În ceea ce privește relația dintre *contemporary* și *emergent*, Williams pune accentul pe faptul că „that much incorporation looks like recognition, acknowledgement, and thus a form of acceptance” (Williams 1977: 125).

În acest punct al analizei, permiteți-mi o scurtă privire retrospectivă. În perioada Republicii din Weimar, Istrati a fost editat începând cu 1925 (*Kyra Kyralina*) mai ales de către Casa Editorială Rütten & Loening din Frankfurt pe Main; alte câteva texte au apărut la Frații Enoch din Hamburg; iar cele trei cărți având ca temă centrală Rusia (*Auf falscher Bahn. Sechzehn Monate in Russland*², *So geht es nicht! Die Sowjets von heute* și *Russland nackt. Zahlen beweisen* – toate în 1930), dintre care doar prima aparține cu adevărat lui Istrati, ultimele două avându-i ca autori pe Victor Serge și, respectiv, Boris Souvarine, au fost publicate de Editura R. Piper & Co. din München. Falsa paternitate nu era decât un joc de-a v-ați ascunselea al marketingului publicitar, care demonstrează cât se poate de limpede marea popularitate de care se bucura Panait Istrati la vremea aceea. Recenziile din „Vorwärts”, „Querschnitt”, „Die Literarische Welt”, „Weltbühne” și „Vossische(r) Zeitung” (toate din Berlin), spre a le numi doar pe cele mai importante, pun accentul pe rezidual: „realitatea patriarhală”³, „natura, obsesia povestitorului autentic” (Burschell 1927), ale cărui istorii „(sună) ca niște străvechi basme sociale” (Rosenfeld 1927) – atenție la: sociale! –, „economia mijloacelor artistice, ce oferă cititorului un spațiu al fanteziei” (Rombach 1930)⁴, „(Istrati) creează totul, prevede aproape totul, nu analizează nimic” (Silber 1930)⁵. În 1936, Walter Benjamin va descrie și motiva, din perspectiva istoriei culturale, folosirea acestor tehnici, în eseuul său *Der Erzähler [Povestitorul]* (Benjamin 1977: 438–465). Aura atribuită de Benjamin acestui povestitor se va pulveriza, totuși, în cazul lui Istrati, o dată cu luarea de poziție politică împotriva lui Stalin. Ambivalența rezidualului va fi sacrificată pe altarul clarității indubitabile a partidului unic. În vreme ce publicațiile comuniste „Linkskurve” și „Rote Fahne” cântă în struna tovarășilor de partid francezi –, „acum și-a dat Istrati arama pe față”⁶, „îi lipsește tăria de caracter a clasei muncitoare, din care a evadat”⁷ – în ziare precum „Dresdner Neueste(n) Nachrichten”, „Düsseldorfer Nachrichten” și „Tempo” apar titluri de genul: *Rusia fără mască*⁸, *Stări de groază în paradisul sovietic*⁹ sau *Situația apocaliptică a acestui moment*¹⁰. Faptul că titlul din germană *Auf falscher Bahn* – pe care eu însumi l-am preluat spontan în ediția Istrati – nu corespunde exact originalului francez *Vers l'autre flamme* n-a fost remarcat decât de publicațiile „Fanal” și „Vorwärts”: „citiți-l

² Astfel apare subtitlul în „Republica”, din Weimar.

³ „Querschnitt” (Berlin), nr.II/1927 (f. a.).

⁴ Otto Rombach, în „Die Weltbühne”, nr. 20/1930 (13.05.1930).

⁵ Boris Silber, în „Literarische Welt”, nr. 14/1930 (04.04.1930).

⁶ „Linkskurve”, noiembrie, 1929 (f. a.).

⁷ „Rote Fahne”, 13.2.1932 (f. a.).

⁸ „Dresdner Neueste Nachrichten”, 24.05.1930.

⁹ *Cum trăiește muncitorul rus*, „Düsseldorfer Nachrichten”, 26.06.1930.

¹⁰ *Să-ți rămâi credincios ție însuși*, „Tempo” (Berlin), 11.02.1932.

pe Istrati”, îndeamnă Erich Mühsam (Mühsam 1930), iar Felix Stoessinger recunoaște: „Flacăra bolșevismului nu trebuie stinsă, ci, dimpotrivă, atârțată”¹¹.

Așadar, receptarea este pregătită, iar interesul stârnit! Eu însumi, de câte ori am avut prilejul să vorbesc public despre Istrati – la Galeria de artă din Mannheim (1982), în cadrul Seminarului de romanistică al Universității din Frankfurt/Main (1985) sau la Universitatea din Klagenfurt (1988)¹², dar mai cu seamă într-o prezentare amplă din „Frankfurter Rundschau” din 1981 (Stiehler 1981) – am pus accentul pe rezidualul din opera acestui scriitor, din punct de vedere tematic, dar și stilistic. Pe aceeași linie, mai multe reviste titrează astfel comentariile lor, după apariția primelor volume ale ediției Istrati: *Un simbol al dorului de viață liberă* (Hemmerle 1985), *Un povestitor cu inimă de haiduc* (Schütz 1986), *Țuică din Balcani* (Schwarz 1986) și *Un Sindbad modern* (Koglin 1987). Apare, astfel, cu limpezime faptul că anii incolori ai regimului Kohl aveau nevoie de un spațiu de evaziune. Cu atât mai mult cu cât în acest interval se petrece marele eveniment al căderii zidului de la Berlin (09.11.1989), care coincide – întâmplător – cu anul de apariție al volumului *Auf falscher Bahn*, ce schimbă radical receptarea lui Istrati în peisajul presei germane, de orice culoare ar fi ea. Hans Magnus Enzensberger pregătise, involuntar, terenul, atunci când scria, în „Kursbuch 30” din 1972, despre „turismul revoluționar”:

Primul dintre renegați în pleiada, „turiștilor radicali” a fost, probabil, scriitorul român de expresie franceză Panait Istrati. Ca președinte de onoare al Asociației prietenilor Uniunii Sovietice, a fost invitat la Moscova să participe la cea de-a zecea aniversare a Revoluției din octombrie și primit cu mare pompă, ca un oaspete de stat. Marea dezamăgire și-a exprimat-o apoi în jurnalul de călătorie *Après seize mois en U.R.S.S.*, apărut la Paris, în 1929. Trecerea abruptă de la o extremă la alta nu este singulară; ea pare a fi o caracteristică a pelerinilor revoluționari de la începuturi până astăzi. Nici un argument nu umbrește fluxul narațiunii; dezgustul resimțit acum e doar cealaltă față a monedei, a unei credințe politice oarbe și ignorante. „Istoria”, pe care Istrati o relatează deconectat, „ridică în fața celor angajați pe această cale nu problema dacă vor socialismul în cincisprezece ani, ci dacă vor imediat libertatea” (Enzensberger 1972: 167 sqq).

Enzensberger nu-l cunoștea pe Istrati din sursă directă, ci prin intermediul cărții lui Jürgen Rühle, *Literatur und Revolution*; în 1960, acesta din urmă nu știa cu certitudine dacă fraza citată – scrisă cu nonșalantă! – îi aparținea sau nu lui Boris Souvarine (Rühle 1960: 402). Istoriile literare de mai târziu preiau fără să verifice sentința lui Enzensberger (cf. Jurt 1982: 164), despre care Keno Verseck, unul dintre cei mai buni cunoscători ai României actuale, scrie, cu ocazia apariției volumului meu monografic:

La acea vreme, când stânga germană începuse să-i descopere pe „renegați”, pe cei expulzați moral de comunism, era de ajuns o sentință limitată și mecanică din

¹¹ *Rusia dezgolită. Damascul lui Panait Istrati*, „Der Abend (Vorwärts)”, 24.03.1930. Numărul din 11.02.1932, sub titlul *Panait Istrati în Berlin*, vorbește despre „radicalismul de suflet” al lui Istrati „pe care el îl mai numește socialism”.

¹² Dar nu și la „Seara culturală românească dedicată scriitorului Panait Istrati”, organizată în 1992 de Muzeul Wilhelm Hack, din Ludwigshafen.

partea lui Enzensberger (care, probabil, nu citise până atunci nici un rând de Istrati în original), spre a-l osândi mai departe uitării (Verseck 1991).

Citatul provine din „direkte aktion”, un ziar anarho-sindicalist. Presa „oficială”, care, în atmosfera politică de la începutul anilor ‘90, dovedește *acceptance* (Raymond Williams) pentru revendicările lui Istrati privind dreptul la grevă, opoziție legală și alegeri secrete, pune accentul pe „contribuția însemnată la actuala discuție în jurul aspectelor interne ale comunismului” (Csejka 1992) și constată că „marea proză nu suportă nici un fel de îngrădire [...], și nici idei-închisoare” (Kowa 1992). Importante și mai ales orientate spre viitor sunt reacțiile mediilor (pe atunci încă) alternative, începând cu ziarul vienez „gegenstimmen”, continuând cu „PflasterStrand” din Frankfurt pe Main (Spielmann 1987) și „taz” din Berlin (Kröhnke 1985, 1990), până la amintitul „direkte aktion”. Ele formează o acoladă dinspre *rezidual* spre *emergent*. În acest sens, îl citez pe Karl Kröhnke, cu comentariul său din „gegenstimmen”, apărut în 1985:

Violuri, chiar între soț și soție, căsătorii cu de-a sila, chipuri desfigurare de bătaie, „neveste necredincioase” – pe toate acestea Istrati le-a pus la stălpul infamiei din țara sa, așa cum, în vremurile noastre, regizorul turc Yilmaz Güney o face pentru ținutul său natal. Confruntarea cu astfel de „obiceiuri frumoase” este, din păcate, astăzi extrem de actuală, căci în Orientul Apropiat se țipă vehement și cu gravitate după o „revoluție islamică” (Kröhnke 1985)

Și, încă o dată, Keno Verseck, în 1991:

Așa cum aristocratul Sartre îl recuperase pe lumpenproletarul Genet, intelectualii francezi de stânga ai anilor '20 au văzut în persoana lui Istrati idealul muncitor exotic. El le oferea autenticitatea socială și politică, pe care ei înșiși n-o posedau. Ba mai mult. Acolo, unde – cel puțin în Europa Occidentală – modernul distrusese toate temeliiile ființei omenești, acolo el întruchipa, pare-se, continuitatea și unitatea; în persoana lui se contopea cultura occidentală cu simțul vital oriental, modul de viață cosmopolit cu o dragoste de țară profundă, el gândea cu inima și simțea cu capul, el trăise precum stătea scris în cărțile lui, el era protagonistul propriilor visuri și doruri, pe scurt, părea să fie o personalitate nefărămită (Verseck 1991).

Analiza receptării lui Panait Istrati în fosta R.D.G. va fi mult mai restrânsă, întrucât nu am la dispoziție vreun dosar de presă, ci doar *postfete* ale câtorva *Opere incomplete* apărute la editurile Phillip Reclam jun. (Leipzig, 1968/1987), Verlag der Nation (Berlin, 1975), Rütten & Loening (Berlin, 1979) și Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung (Leipzig, 1987). Nu este o pură întâmplare faptul că re-descoperirea (dirijată) a lui Istrati începe cu *Disteln des Baragan* [‘Ciulinii Bărăganului’] (1968, originalul francez 1928), ecranizat de Louis Daquin în 1958. Nuvela, care are ca temă răscoala țărănească din 1907, a fost scrisă în 1927, în contextul invitației la cea de-a 10-a aniversare a Revoluției din Octombrie; ea este conformă directivelor literare ale bolșevismului – ce vor deveni norme obligatorii ceva mai târziu –, cel puțin în două aspecte: „unitatea de nezdruccinat a poporului” și „perspectiva viitorului”. În *Postfața* sa, nu lipsită de greșeli, românistul Erwin Silzer vorbește de conceptul de libertate bazat exclusiv pe jocul de pasiuni, concept pe care-l denumește „panaitism” (Silzer 1968: 109–110, 1987: 98–99) și care –

spune el mai departe – l-a dus pe Istrati pe un drum politic greșit. Interesant este faptul că *postfața* lui Silzer, ca și cea simultan apărută a lui Alfred Antkowiak la *Kyra Kyralina. Onkel Anghel. Kodin*, ajung la concluzia că autorul suferă de un deficit al entuziasmului pentru muncă, raportându-se la o frază a lui Istrati din „Nouvelles littéraires”, care e, de altfel, fals datată¹³: „j’ai refusé d’être l’esclave d’une seule profession, en en pratiquant mal une douzaine” (Istrati 1984: 170); asta ar duce la vagabondaj, „în sensul figurat al termenului” și – desigur – „ar dăuna mișcării muncitorești” (Antkowiak 1979: 404, 407). În rest, Antkowiak se referă, fără să-l numească, la Engels, și anume la scrisoarea acestuia din 1888 adresată doamnei Margaret Harkness, în care apare celebra sa definiție a „realism”-ului „balzacian”, ce se impune, sinuos, în pofida voinței autorului.

Margot Böttcher nu spune nimic nou (Böttcher 1975: 145-151). În schimb, zece ani mai târziu, Roland Erb schimbă cu desăvârșire tonul. În *Postfața* sa la *Neranzula* (originalul francez 1927) se desprinde de linia culturală dominantă a R.D.G. și se situează sub zodia „glasnost”-ului. El scrie dezinvolt că Istrati vorbește „deschis și fără diplomație” despre cultul personalității, dar că „nu e gata nici să facă jocul dreptei, care-i tot dă târcoale” (Erb 1987: 191 sqq.). Concluzia lui Erbs vine ca un avertisment biblic la adresa guvernanților din R.D.G.

Poate că de aceea îl simțim astăzi pe Panait Istrati foarte aproape de noi, pentru că el a prins în prisma textelor sale concentrate, contradictorii, refractate în mii de fațete, o bună parte din atmosfera saturată de conflicte a societății actuale, în care calmul și idila nu-și mai găsesc locul (Erb 1987: 195).

În final, voi da încă două exemple de receptare istratiană în mediile audiovizuale. Emisiuni radiofonice și televizate au însoțit ediția de la un capăt la altul (Radio: SWF 12.10.1985, HR 21.10.1985, ORF 24.05.1987, SR 2-Studiowelle Saar 12.06.1988; Televiziune: Bayerisches Fernsehen/ 11.06.1986, Hessisches Fernsehen/ 03.01.1994) și au culminat cu un „feature” de televiziune de 45 de minute realizat de Klaus Hensel, în seria lui Wilfried Schoeler *Europäische Erzähler* [‘Povestitori europeni’] (HR, 1994) și intitulat *Poet, Rebell und Vagabond: Panait Istrati, der ‘Gorki des Balkans’* [‘Poet, rebel și vagabond: Panait Istrati, un „Gorki din Balcani”’].

Apoi s-a lăsat din nou tăcerea – cel puțin în Germania, mult prea ocupată cu ea însăși. La zece ani după încheierea ediției, Büchergilde Gutenberg a scos, cu totul surprinzător, un nou tiraj din *Haus Thüringer* (vol. XII din ediția de opere; originalul francez 1933), a cărei acțiune – precum anunța, încă din 1932, „Vossische Zeitung” – „se petrece într-un mediu german din România” (Ernst Bloch: 1932), dar care, înainte de toate, pune în discuție pierderea „principiului speranță”. Ceva speranță ne dă, totuși, noua ediție franceză de opere istratiene, extrem de bine documentată, pe care editura pariziană Phébus a scos-o de curând pe piața de carte (Istrati 2006).

Traducere din germană de Sanda Stiehler-Chiose

¹³ Fraza apare în „Nouvelles littéraires” din 08 aprilie 1933, și nu cum scrie Antkowiak în „Prefața” la Istrati (1979: 404), din 22 februarie 1930.

Bibliografie

- Antkowiak 1979: Alfred Antkowiak, „Prefață” la Istrati 1979.
- Benjamin 1977: Walter Benjamin, *Der Erzähler. Betrachtungen zum Werk Nikolai Lesskows*, in Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften* II. 2, colaboratori Theodor W. Adorno, Gershom Scholem, editori Rolf Tiedemann, Hermann Schweppenhäuser, Frankfurt am Main.
- Bloch 1932: Ernst Bloch, *Căsătorii românești* de Panait Istrati, in „Vossische Zeitung” (Berlin), 09.02.
- Böttcher 1975: Margot Böttcher, „Prefață” la Panait Istrati, *Kyra Kyralina*, Berlin.
- Burschell 1927: Friedrich Burschell, in „Literarische Welt”, nr. 5.
- Csejka 1992: Gerhardt Csejka, *A crezut vehement în oameni. Povestitorul român de expresie franceză Panait Istrati*, in „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 16.03.
- Enzensberger 1972: *Dosar: turism revoluționar*, alcătuit și comentat de Hans Magnus Enzensberger, „Kursbuch 30” (decembrie 1972).
- Erb 1987: Roland Erb, „Postfață” la Panait Istrati, *Neranzula*, Leipzig.
- Hemmerle 1985: Joachim Hemmerle, *Un simbol al dorului de viață liberă. Büchergilde Gutenberg serbează premiera ediției Panait Istrati*, in „Mannheimer Morgen”, 16.10.
- Istrati 1979: Panait Istrati, *Kyra Kyralina. Onkel Anghel. Kodin*, Berlin.
- Istrati 1984: Panait Istrati, *Le pèlerin du cœur*, édition établie et présentée par Alexandre Talex, Paris.
- Istrati 2006: Panait Istrati, *Œuvres*, I-III, édition établie et présentée par Linda Lê, Paris.
- Jurt 1982: Joseph Jurt, in Peter Brockmeyer, Hermann H. Wetzel (eds.), *Literatura franceză pe fragmente*, 3 vol., Stuttgart, 1981–1982; aici vol. III, 1982.
- Koglin 1987: Michael Koglin, *Un Sindbad modern. Scriitorul român Panait Istrati este redescoperit*, in „Hamburger Morgenpost”, 10.03.
- Kowa 1992: Gerd Kowa, *Înflorire gingașă. Seară dedicată lui Panait Istrati în Muzeul Hack*, in „Die Rheinpfalz”, 29.06.
- Kröhnke 1985, 1990: Karl Kröhnke, *Haiducul în Uniunea Sovietică. 50 de ani de la moartea lui Panait Istrati*, „tageszeitung”, Berlin, 16.04.1985; *Ciulinii Balcanilor...și Uniunea Sovietică*, „gegenstimmen” (Viena), nr. 20/ 1985, p. 24; *Unde e omleta? Panait Istrati, un precursor neghiob al renegaților*, „tageszeitung”, 07.12.1990.
- Mühsam 1930: Erich Mühsam, in „Fanal”, decembrie.
- Rombach 1930: Otto Rombach, in „Die Weltbühne”, nr.20.
- Rosenfeld 1927: Fritz Rosenfeld, in „Vorwärts”, 3–7.
- Rühle 1960: Jürgen Rühle, *Literatură și revoluție. Scriitorii și comunismul*, München.
- Schütz 1986: Erhard Schütz, *Un povestitor cu inima de haiduc. Odinioară renumit în lume și acum redescoperit: Panait Istrati*, in „Frankfurter Rundschau”, 07.07.
- Schwarz 1986: Egon Schwarz, *Țuica din Balcani. Scrierile autorului român de expresie franceză Panait Istrati*, in „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 02.08.
- Silber 1930: Boris Silber, in „Literarische Welt”, nr.14.
- Silzer 1968, 1987: Erwin Silzer, Nachwort zu Panait Istrati, *Die Disteln des Baragan*, Leipzig.
- Spielmann 1987: Birgit Spielmann, *Întâi te-mbeți și faci sex, și-apoi revoluție*, in „PflasterStrand”, nr. 271, 19.09–02.10.
- Stiehler 1981: Heinrich Stiehler, *’Viața nu se lasă povestită’. Ce mai povestitor! A venit de departe, a scris mult în perioada dintre cele două războaie, și totuși – aici – e prea puțin cunoscut: Panait Istrati*, in „Frankfurter Rundschau”, Wochenend-Beilage Zeit und Bild, 09.05.
- Verseck 1991: Keno Verseck, *Prăpastia ca manifest. Viața și moartea lui Panait Istrati...Heinrich Stiehler publica prima biografie a scriitorului român*, in „direkte aktion. Ziar anarho-sindicalist”, mai–iunie 1991.
- Williams 1977: Raymond Williams, *Marxism and Literature*, Oxford.

The Reception of Panait Istrati's Work in the Former Federal Republic of Germany and in the Former Democrat Republic of Germany

The author of this article presents the impact of Panait Istrati's literary work upon the audience in the former Federal Republic of Germany and the Democrat Republic of Germany. Between 1985 and 1993 he edited, together with Gallimard (Roger Grenier), at Büchergilde Gutenberg from Frankfurt on Main – an edition in 14 volumes written by the Romanian Panait Istrati (1884-1935) who moved to France and decided to write in French. In this essay he presents political connotations in Istrati's works and their impact upon the readers and critics from the former two countries.

Heinrich STIEHLER
*Institut für Romanistik, Universität Wien
Österreich*

